

Художник та реставратор С.А. Проценко

28-го грудня 2018 року виповнюється 64 роки від дня смерті маловідомого широкому загалу, вихідця з Долинського краю, митця Степана Андрійовича Проценка. Саме тому досить символічною є подія, яка нещодавно відбулася в м. Долинській – передача в фонди Музею історії району портрету волосного писаря М.З. Колоса, здійснена його онуком, В.М. Колосом.

Натрапив на портрет писаря краєзнавець В. Кірьян (с. Бокова, Долинський р-н) досить випадково, познайомившись з сивим дідусем Всеволодом Михайловичем Колосом (1928 р. нар.) в обласному архіві (ДАКрО). Всеволод Михайлович розповів про свою родину, про портрет його діда і автора, висловив бажання передати картину в музей тільки після своєї смерті. Але так як у нього немає дітей чи близьких родичів, то всі ми могли б втратити портрет при певних обставинах. Тому вирішили просити Всеволода Михайловича оформити документ дарування музею через нотаріуса. На жаль, це виявилось неможливим, бо не було юридичних доказів того, що картина належить саме йому. Залишався один варіант – це передача картини власноруч. В.М. Колос не бажав віддавати оригінал портрету, бо як він сам казав – «Живу сам, а подивися на рідне лице і стає легше». Але антисоціальна політика уряду призвела до того, що згодом Всеволод Михайлович погодився передати роботу С.А. Проценка в музей після отримання фотокопії портрета, а також фінансової допомоги.

На офіційну передачу картини музею 29 травня 2018 року приїхав головний зберігач фондів долинського музею В.Г. Маруценко, краєзнавці В. Кірьян і В. Гриценко, кропивницький журналіст І. Байдашевський, який згодом і висвітив цю подію в місцевих ЗМІ.

на світлинні момент передачі - В.М. Колос і В.Г. Маруценко

Влітку 2018 року в долинському музеї відбулася презентація картини, про що писала районна преса. На презентації були присутні декілька десятків представників місцевої інтелігенції м. Долинської та району.

презентації картини в м. Долинська

Художників такого рівня, як С.А. Проценко не багато не тільки в районі, але і в області. Найцінніші відомості про митця знайдені в записках, які залишив Михайло Маркович Колос і його племінник І.С. Проценко. Найцінніші тому, що вони, хоча і молодші за Степана Андрійовича, але були очевидцями багатьох подій і бачилися з ним.

На життєвому шляху Степана Андрійовича зустрічаються досить відомі і навіть видатні особистості - генерал М.Ф. Федоровський (Єлисаветград-Київ-Петербург), лікар-офтальмолог В.П. Філатов (Одеса), архітектор Я.В. Паученко (Єлисаветград) та інші. Кожен з них відіграв свою роль в долі талановитого художника з маленького села.

Що ж відомо про долю Степана Андрійовича?

1882 року в родині Андрія Кириловича Проценка, збіднілого міщанина з Бобринця, якого доля занесла в невелике село Керстівку (нині в межах с. Березівки Долинського р-ну), народився хлопчик, якого назвали Степан або Стефан. З рукопису М.М. Колоса дізнаємося більше - «в третьем доме от господского жил Проценко Андрей. У Андрея Проценко было пять сыновей: Иосиф, Фёдор, Сергей, Ефим и Степан, дочь Анна, эта дочь 7 лет работала горничной у генерала Грозмани. Все сыновья были мастеровиты: Иосиф – плотник, Фёдор – машинист по железной дороге, Сергей – составитель поездов по железной дороге, Ефим – также плотник, а самый младший Степан был художник (прим. автора – з майстерно виконаними портретами брата Йосипа і його жінки читачі можуть ознайомитися в Музеї історії Долинського району). О

Степане Андреевиче будет написано отдельно, так как этот человек прошёл очень тернистый путь пока достиг себе знания и сделался художником. Вот что он о себе говорил: *«В 1894 году в с. Цибулевку прибыли художники и ремонтные рабочие с г. Елизаветграда для ремонта Архангело-Михайловской церкви. А в это время я, Степан Проценко, был пастухом и пас общественный скот. На обед я пригонял скот недалеко от церкви, куда домохозяйки приходили подоить своих коров. В обеденный перерыв я каждый день приходил к рабочим, которые работали с краской, подносил воду и растирал краски и эта работа мне понравилась».*

Прим. автора. *Архівні джерела свідчать про те, що Архангело-Михайлівська церква сл. Цибульової дворянина Єрмолая Цибульки (це колишній запорозький старшина Єрмолай Васильович Цибулька) збудована ще на початку 1790-х р.р.*

Когда уже бригада окончила работу и уезжала домой, начал просить хозяина – подрядчика, чтобы он взял его в свою мастерскую учеником, подрядчик взял. Приехав в Елисаветград Степан Андреевич узнал что при реальном училище открываются вечерние курсы художников, он туда устроился. Кроме занятий по художеству читали лекции по истории, географии. Вот это послужило началом образования Степана Андреевича».

На жаль, Михайло Маркович Колос не закінчив своїх записок і не розповів нам більше про Степана Проценка.

Що ж стосується родини Проценків, то у Сергія Проценка в 1912 році народився син Іван, згодом відомий долинський краєзнавець, учасник французького руху опору, який з часом і зацікавився долею свого рідного дядька.

Дитиною Степан відвідував згадану вище березівську церковно-прихідську школу (працювала з 1861 по 1921 р.р.), його родичі розповідали згодом, що вчителем у Степана був місцевий дяк Євген Михайлович Дяченко-Білий.

Степан навчався живопису і працював в художній малярні відомої в ті часи іконописної, іконостасної та художньо-позолотній майстерні елисаветградського міщанина і іконописця Василя Семеновича Паученка (*1833 - †1914), батька відомого архітектора Якова Васильовича Паученка (*1866 - †1914), який з 1897 року став її власником.

В майстерні, вже під керівництвом Я.В. Паученка, зокрема, писалися ікони для Успенського собору міста Єлисаветграда та Вознесенського собору міста Бобринця. Майстерня виконувала замовлення на всі види церковних робіт: від спорудження храму до його внутрішнього оздоблення. Майстерня Паученка мала нагороди: від Московського художнього товариства — срібну медаль; за виставку в Єлисаветграді удостоєна срібною

медалі, а за участь в імператорській виставці в Ростові-на-Дону 18 вересня 1906 року майстерня Паученка відзначена золотою медаллю.

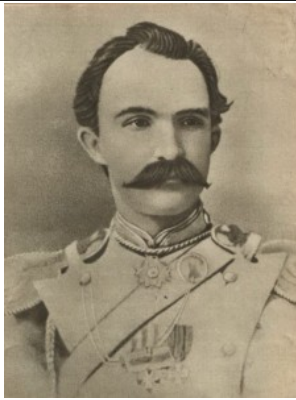
Об'ява в Херсонських Епархіальних Відомостях, 1899 р.

Степан був досить талановитим учнем, бо через деякий час вступає в Єлисаветградське ремісничо-грамотне училище (відчинене в 1867 р. завдяки М. Федоровському). Через 10 років після свого приїзду в Єлисаветград, Степан Проценко закінчив училище (1904 р.) і отримав атестат ремісничого та загальноосвітнього відділення. Його племінник, І.С. Проценко в своїх записках писав (6): «Уроки малювання, малярство в майстерні, а також оформительські художні роботи, які Степан виконував у квартирах єлисаветградських заможних людей, виявили в нього неабиякі художні здібності. Юнак почав мріяти про Київську художню школу».

Але умови угоди батька з майстернею пана Паученків (навчання на повному пансіоні з подальшим відробітком) потрібно було дотримуватися і відпрацьовувати ще близько року.

І все таки після закінчення відпрацювання в майстерні Паученка, молодий Степан Проценко їде до Києва з клопотанням-запискою інженера заводу Ельворті, небайдужого до його долі, прізвище якого, на жаль, не відоме. В Києві Степан знаходить будинок по вулиці Дорогожицькій, де господарем, несподівано для нього, виявився засновник і меценат єлисаветградського ремісничо-грамотного училища, в якому Степан вчився, і портрет якого він постійно бачив в його стінах. Доля черговий раз посміхається йому, молодому самородку з невеликого степового села. Чоловіком, якого Степан зустрів, як Ви зрозуміли, виявився М.Ф. Федоровський.

*Микола Федорович Федоровський (*1838 – †1918) — генерал-майор армії, український освітній діяч. Навчався в Полтавському кадетському корпусі, потім у Тифліській стрілецькій школі. Служив на Кавказі, не раз брав участь у військових подіях. Співорганізатор театральної групи у тодішньому Єлисаветграді з Петром Ніщинським, Тобілевичами та Марком Кропивницьким. Уже під 50 років Федоровський одружився в Чернігові з молодого дівчиною, мав від неї доньку. 1894 року покинув службу в чині генерал-майора. Жив деякий час у Києві.*

М.Ф. Федоровський в молодому віці

У Єлисаветградських вістях від 23 (10) червня 1918 повідомлялося, що “Помер відомий український діяч генерал Микола Федорович Федоровський. Будучи подвижником української культури, він організував перші аматорські вистави, де розпочалася творчість М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, заснував міське Товариство грамотності та ремісничу школу”. На честь генерала і українського діяча М.Ф. Федоровського названа одна з вулиць сучасного м. Кропивницький.

Саме в час проживання Миколи Федоровича і його дружини Нюсі Тимофіївни в Києві з Єлисаветграда до нього приїздить молодий Степан Проценко з рекомендаційною запискою-проханням до генерала посприяти вступу Степана в художнє училище.

Степана влаштували вільним слухачем в підготовчий клас, проживав він на правах прийомного сина на 2-му поверсі будинку Федоровського. У вільний час він художньо оформив всі кімнати генеральської оселі. Генерал часто приймав гостей, яким подобалося нове гарне оформлення, і які також запрошували Степана зробити і в їх оселях подібне. Через рік Степан вступає до Київської художньої школи, за яку потрібно було платити. В цьому йому допомагав генерал, а також його старші брати Йосип, Сергій і Федір.

Після багатьох років навчання в Києві, в 1914-му році, Степана Проценка мобілізують в російську імператорську армію, але за станом здоров'я його зараховують в тиллові війська, які знаходилися в м. Одеса. Потрапивши в військові казарми Одеси, він ймовірно, мав при собі рекомендацію генерала Федоровського про себе, як гарного художника-портретиста, бо його тримають при штабі, як художника, який у вільний час пише портрети офіцерів і членів їх родин.

Степан близько знайомиться з дивізійним лікарем, який намагається лікувати йому очі. За його порадою він пише рапорт на звільнення від військової служби, але командир дивізії вимагає незалежну медичну експертизу. Для її проходження його направляють в лікарню медичного факультету Новоросійського університету, де працював в майбутньому всесвітньо відомий лікар-офтальмолог В.П. Філатов (*1875–†1956). Понад місяць художник лікував очі у професора.

Саме на 1914 рік приходиться найвизначніше відкриття професора Філатова - ефективний метод та спосіб пластики за допомогою круглого стебла, який виявився найціннішим внеском у сучасну відновну хірургію. Наприкінці життєвого шляху Володимир Петрович пише записки, в яких згадує і про Степана Проценко і допомогу в його демобілізації (20):

«Живопись (и поэзия) входили каким-то фактором в мою научную работу. Я нередко решал некоторые научные проблемы, рисуя себе зрительные образы. Я брал от живописи везде, где мог, радостные, бодрящие меня впечатления и продолжаю это делать и поныне, в преклонном возрасте... Сам я картин не собирал (для настоящей галереи у меня не было средств), но, конечно, у меня было до войны несколько произведений, украшавших стены моей квартиры... Я упомяну и портрет моего отца, писанный молодым художником Проценко, ныне здравствующим в Киеве, которого мне когда-то удалось, по его тяжелой болезни, выручить с военной службы».

В.П. Філатов

Хотілося б відмітити, що і до нині інститут, який вже в радянський період започаткував і очолював професор Філатов, діє і успішно лікує хворих. В його стінах створено цілий музейний комплекс ім. В.П. Філатова, де працюють неординарні і цікаві люди.

Одна з співробітниць музейного комплексу п. Юлія Вілкун в листопаді місяці цього року приїздила в м. Долинська для знайомства з історичним музеєм, а також для участі в презентації III випуску збірника «Інгульський Степ». Виявилось, що багато чого поєднує Долинський край з перлиною Чорного моря Одесою – це і творчість архітектора Тодорова, і одеські будинки відомих землевласників Кефал, Долинських та інших, це також і герой даної статті та багато-багато інших постатей, подій та історій.

Повертаючись до життєвого шляху головного героя статті, Степана Андрійовича Проценко, хотілось би відмітити, що його звільнили зі служби тільки через рік після проходження лікування, комісії і отримання експертних висновків. Після цього він повертається в Київ, де з 1918 року був на боці Центральної Ради і вболівав за УНР. В 1919 році одружується на вдові генерала Федоровського Нюсі Тимофіївни, яка була тільки на декілька років старшою за нього (генерал якимось в розмові з ним розповідав, що побралися вони, коли йому було 60, а нареченій всього 17).

Якимсь чином він опиняється серед робочих заводу Арсенал, які підбурені демагогією більшовиків, провели невдале повстання проти

української влади, за що і арештовується. Після окупації України, більшовики його звільняють. Ймовірно, тому і не переслідували Степана Андрійовича за зв'язок з генералом.

Разом з дружиною і її донькою Євгенією від першого шлюбу живуть в тому ж генеральському будинку (до тепер не зберігся), але лише в двох кімнатах, решту площ реквізували більшовики. Відомо, що в 1921 році разом з родиною Степан Андрійович відвідав рідне село Березівку. В 1924 році у подружжя народився син Володимир, який в 1941-му загинув на фронті ще зовсім юним.

Тривалий час Степан Андрійович працює реставратором монументального живопису і ікон київських соборів і церков. За записами І.С. Проценка він також працював над реставрацією Володимирського собору. Цей період життя С.А. Проценка ще потрібно досліджувати.

Не раз художник Проценка відвідував і академіка В.П. Філатова. Відомо, що востаннє вони зустрілися на початку 1950-х років в Києві, де він отримав від академіка світлину, зроблену коли той грає з партнером в шахи, а на стіні висить портрет батька, який молодим написав Степан Андрійович.

І Степан Андрійович і Анісія (Нюся) Тимофіївна Проценки померли з інтервалом в один день в 1954 році. На разі невідомо чи це збіг чи якийсь нещасний випадок. Завдяки допомозі співробітницям музею державного Лукіянівського історико-меморіального комплексу стала відома точна дата захоронення подружжя - 28.12.1954, а також те, що Степан Андрійович помер у віці 70 років (тобто за цими даними Степан Андрійович народився 1883 або 1884 року), а Анісія Тимофіївна у віці 73 роки (відповідно, рік її народження – 1880). Останнє місце їх проживання (прописки) – вул. Мельникова (колишня Дорогожицька, тепер – Ільєнка), буд. №37, кв.9. Їх могили до сих пір збережені – ділянка 14, ряд 5, місця 75-76.

Триває збір коштів на реставрацію хреста, основи та огорожі, яку планується провести весною 2019 р.

Ще в 1990-х було відомо про десятки портретів, які написав Степан Андрійович, але тепер доля більшості з них незнана. Кудись зник портрет Петра Федоровича Філатова, батька вищезгаданого професора-офтальмолога, який був написаний ним з світлини. Також родичі забрали з собою в с. Жовті Води декілька портретів руки майстра.

Маємо можливість отримати естетичну насолоду від розгляду лише трьох портретів, які зберігаються в Музеї історії Долинського району і виконані рукою цього художника. Портрети написані високопрофесійним митцем в стилі

старих нідерладських майстрів. Роботи мають не тільки художню, але і історичну цінність. На сьогодні, дуже мало збереглося будь-яких портретів (не кажучи вже про їх рівень), на яких зображені типи людей, які населяли степовий край колишньої Херсонської губернії. Деякі відомості хотілось би подати читачам про людину, яка зображена на одному з портретів.

Портрет Марка Захаровича Колоса

Відомості про М.З. Колоса (? - +1926) взяті з рукопису його сина М.М. Колоса (5). Марк Захарович народився в с. Гурівка, Олександрійського пов. Херсонської губ. З дружиною Ксенією та дітьми переїздить до с.Буличево Новомиргородської волості, де Марко виконує обов'язки псаломщика в місцевому храмі. В 1905 році Марко Захарович Колос з сім'єю переїздить близ с.Березівка на хутір Грозмані (колишня Кертівка), де він влаштовується працювати до хутірської Михайлівської церкви регентом та виконуючим обов'язки псаломщика. На той час Марко та Ксенія мали трьох дітей: Марію 1897 р. н., Григорія (1902 - 1956) та Михайла 1904 р. н., а Сергій, Людмила (Люся) та Володимир народилися вже на хуторі Грозмані відповідно 1906, 1910, та 1914 р.р. Під час українських визвольних змагань, Григорій Колос засновує і стає керівником березівського сільського театру, ставить п'єси українських авторів, організовує його гастролі. Арештовувався більшовиками в 1922 і 1929 р.р., відбував останнє покарання в Хабарівському краю, повернувся в Долинську після смерті Сталіна.

За неперевіреними даними портрети написані С.А. Проценко виставлялися на художніх виставках м. Києва. Пошук робіт художника та інформації про Степана Андрійовича Проценка триває. Маю велику надію, що в Долинському музеї зможемо зібрати гарну колекцію його творів, а також електронний архів, який буде висвітлювати його життєвий шлях тощо.

Висловлюю подяку за допомогу в написанні цієї статті В.М. Колосу, В. Г. Маруценко, В. Кір'яну, Ю. Матівосу, В.В. Бондарю.

Використані джерела та література:

- М.М. Колос. История возникновения села Цыбулевки Архангело - Михайловской церкви. Рукопис.
- О.О. Иванов. Велика перерва. Грозманівський хутір. Книга II. Кривий Ріг, 2009.
- І.С. Проценко. Хай воскресне його ім'я. Біографічна розповідь про художника з Долинщини. Машинопис, 1995 р.
- Фонд Херсонської Духовної Консисторії, відомості про метричні записи 1780-1812 років, ДАОО, Київ, 2008.
- А.В. Пивовар. До історії церковно-приходських шкіл на території краю: повіти Херсонський, Єлисаветградський та Олександрійський // Інгульський Степ, науковий збірник. IV випуск. Планується друк в 2019 р.

- Филатов В.П. Рассказ длиною в жизнь... Укладач Н. Коваленко. Одеса: Музейно-Виставковий Комплекс ім. ак. В.П. Філатова. Одеса, 2011.

- Інвентаризація Лук'янівського кладовища (Державний історико-меморіальний Лук'янівський заповідник), 1954-55 р.р. Київ, 1991-1992 р.р.